

Savremene političke teorije

Neoliberalizam, ljudska prava i demokratija

U radu je predstavljen Ralf Dahrendorfov liberalno teorijski diskurs kroz koji se građansko (civilno) društvo interpretira kao garant ljudskih prava i građanskog statusa. Građansko društvo se, pored demokratije i tržišne ekonomije, označava kao fundament na kojem se sloboda zasniva i kroz koju se pokazuje esencijalna normativna ideja: intencija slobode. Predstavljen je Ralf Dahrendorfov diskurs o građanskom, civilnom društvu, kojeg on shvata kao „medijum slobode“, dakle, kao društvo u kome je sloboda utemeljena. Radi se o realizaciji slobode individuuma, koja se artikuliše u formi ljudskih i građanskih prava, posebno što su građanska, socijalna i politička prava jedna nužna pretpostavka liberalnog građanskog društva. On shvata institucionalizaciju opštih građanskih prava i s tim korelirajuće ovaploćenje građanskog statusa kao značajno obilježje građanskog društva. Za ovu svrhu potrebno je razvijeno građansko društvo sa autonomijom i pluralitetom njegovih različitih asocijacija. Sa idejom građanskog društva Ralf Dahrendorf povezuje jedan elitistički model demokratije koji politički subsistem bliže pojašnjava.

Ključne riječi: neoliberalizam, civilno društvo, građanska prava, politička participacija, liberalno društvo, ljudska prava, demokratija.

U posljednjoj deceniji prošlog stoljeća njemačko - britanski sociolog i filozof Ralf Dahrendorf (1929-2009) je u središte njegovih promatranja postavio liberalnu koncepciju civilnog (građanskog) društva. On je kao klasični liberal godinama apostrofirao značenje građanskih prava uz izbjegavanje reduciranja liberalizma na čisti ekonomski liberalizam. Njegovo razumijevanje civilnog društva, odnosno kako on naglašava građanskog društva, je povezano sa centralitetom građanskih prava. Sa pojmom građanskog društva je, pri tome, jedna na osnovi liberalnih i individualnih temeljnih prava, konstituisana socijalna sfera mišljena koja stavlja na raspolaganje civilni i humani okvir za razriješenje socijalnih konflikata.¹ Moderno društvo treba u

¹ Kneer, G. 1997: Zivilgesellschaft. In: Kneer, G./Nassehi, A./Schroer, M. (Hg.) 1997: Soziologische Gesellschaftsbegriffe, München: Wilhelm Fink Verlag, str. 237.

stvari duboke socijalne povezanosti koje istupaju između državnih institucija i atomiziranog pojedinca koje oblikuju strukture i „daju smisao zajedničkom životu ljudi.“² Ovdje se civilno društvo pojavljuje kao sinonim za građansko društvo ili u najmanjoj mjeri kao njegov jedan segment.

U pogledu na to Ralf Dahrendorf je proveo kauzalnu analizu u svojoj studiji „Moderni socijalni konflikt“. Svoje želje usmjerava prema razvoju „Moderne“, unutar koje moderni socijalni konflikti trebaju imati svoje mjesto. On smatra da je potrebno pronaći „eksplicacije koje su, po mogućnosti, kao takve imanentne za nacrt željenih vrijednosti“.³ To nastojanje ga vodi ka najbitnijoj kategoriji njegove temeljne analize, „prema pojmu građanskog društva.“⁴ Ralf Dahrendorf razvija (socijalno) liberalan pristup teoriji građanskog društva. Kao osnovna premisa njegove teorije se potvrđuje da je građanstvo nužna pretpostavka civilnog društva koje se sastoji iz građanskih prava i sloboda (zaštita vlasništva, jednakost pred zakonom, dostojanstvo, sekularizam itd.), političkih prava (biračko pravo) i socijalnih prava (minimalna socijalna sigurnost). Prema T.H. Marshallu građanstvo, kao pretpostavljen neekonomski pojam, koji determinira samo članstvo građanina u društvu ipak predstavlja jedan „korpus prava i dužnosti“. Za Ralf Dahrendorfa kao sociologa konflikata polazna tačka razmišljanja je da su životne mogućnosti asimetrično distribuirane u jednom funkcionalno diferenciranom društvu. Iz ovog razloga socijalni poredak dugotrajno korelira sa socijalnim nejednakostima i sa vlašću. „Društvo znači vlast i vlast znači nejednakost.“⁵

² Dahrendorf, R. 1994: Der moderne soziale Konflikt, Essay zur Politik der Freiheit, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, str. 44.

³ Ibid. str. 7.

⁴ Ralf Dahrendorf primjenjuje kao sinonim za pojam građanskog društva u odnosu na demokratske težnje u Istočnoj Evropi pojam otvorenog društva: „Među svim spoznatim i dokazanim i dejama najvažnija je ona koja se javlja kao fundamentalno otkriće moderniteta, a to je ideja otvorenog društva. Ljudi su progresivni, i mi živimo u horizontu neizvjesnosti. [...] Ne postoji veća opasnost za čovjekovu slobodu od dogme, monopol jedne skupine, jedne ideologije, jednog sistema. Istovremeno najvažniji zadatak leži u tome da mi naše djelatnosti držimo otvorenim za promjene.“ (Dahrendorf, R. 1991: Betrachtungen über die Revolution in Europa, Stuttgart: DVA., str. 27.)

⁵ Socijalna slojevitost i kroz to socijalne nejednakosti se zasnivaju na vlasti, „i tome slično čitav sistem socijalnih normi i njima komplementarnih pratećih sankcija. Odnosi vlasti su početna tačka i žarište kroz promjene produkovanih socijalnih konflikata. U njihovom najformalnijem sadržaju radi se u socijalnim konfliktima oko očuvanja i stjecanja vlasti. Interesne skupine se oblikuju oko ovih projektovanih ciljeva i strukture vlasti nisu samo slučajno sfera kojoj interesanti posvećuju svoju najveću pažnju. Otuda je vlast formalna osnovna kategorija kako strukturalne analize, tako i analize moći (vlasti) društva. Bez vlasti nema društva.“ (Dahrendorf, R. 1979: Lebenschancen. Anläufe zur sozialen und politischen Theorie, Frankfurt a.M.: Suhrkamp., str. 74.)

Ralf Dahrendorfova koncepcija građanskog društva i građanskih prava

U razlikovanju „između pristupa, kojeg individumi imaju prema stvarima“ - prava - „i stvarima koje postoje da bi njihove želje zadovoljili“ - ponuda - prepoznaje Ralf Dahrendorf „dvostruko lice Moderne.“⁶ Ralf Dahrendorf također ekskludira dužnosti građanskog statusa i govori o pravima, tačnije o imanentnim pravima čovjeka. Dalje, on polazi od imanentnog prava, koje ne pokazuje nikakav moralni level, jer su prava temeljno shvaćena kao pravila koja za sve socijalne aktere stvaraju pristupe kako prema tržištu tako i prema demokratskoj političkoj javnosti. Ovdje Ralf Dahrendorf definiše prava kao „socijalno definisane instrumente pristupa“ koja isto tako mogu biti označena i kao „ulazne karte.“⁷ Istovremeno se konstatuje kod deskripcije socijalnog poretka da prava imaju normativni kvalitet i kao socijalne norme koje su opremljene sa stepenom postojanosti. To znači da oni ne bi mogli biti uklonjeni bez izdataka, ali ipak postoji relativno diferenciranje njihove normativnosti (vrste prava). U ova prava se ubrajaju osnovna prava ili građanska prava kao „ustavno garantovana prava svih članova jednog društva. Građanska prava ovdje imaju svoje mjesto.“⁸ Drugi pristupni instrumenti, kod pridobijanja pristupa tržištu, „nisu tako okrutni, iako oni, ako su tek dati, mogu imati prilično pouzdano važenje.“⁹ Sa ovim fundamentalno materijalnim kvalificiranjem prava postoje i još dva druga bitna aspekta koji se u odnosu na prava mogu označiti kao: 1. da ova prava kao ulazne karte stvaraju pristup ne samo materijalnim, nego i „prema neekonomskim dobrima; 2. da ova prava u jednom kvazi prirodnom procesu kontinuirano ne rastu ili ne nestaju, nego se stvaraju ili uklanjaju, daju ili uzimaju.“¹⁰ Participacijska i komunikacijska prava u političkoj javnosti ili na tržištu ostaju jedno imaginarno obećanje ako djelatni akteri civilnog društva ne dobiju socijalne i ekonomske mogućnosti koje ih stavljaju u poziciju tako što im ustav ili zakoni omogućavaju da se koriste kao svojim imanentnim pravima.

Druga sfera koja vodi boljem razumjevanju koncepcije građanskog društva je sfera ponude ili izborne mogućnosti tržišta. Ponuda se prema razumjevanju Ralf Dahrendorf

⁶ Dahrendorf, R. 1994: Der moderne soziale Konflikt, Essay zur Politik der Freiheit, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, str. 24.

⁷ Ibid. str. 27.

⁸ Ibid. str. 28.

⁹ Ibid. str. 28.

¹⁰ Ibid. str. 29.

karakterizira kroz kontinuiran trend rasta ili pada, odnosno „u datim poljima djelovanja postojeće alternativne mogućnosti“,¹¹ koje se mijenjaju kroz organizovane preferencije, kao na primjer želje individuumu i kreativni izazovi tržišta. Ralf Dahrendorf svodi pojam o razlikovanju između prava i ponude na „razliku između ekonomskih faktora s jedne strane i socijalnih i političkih faktora s druge strane.“¹² Ovdje se radi o objašnjavanju komplikovanih interakcijskih odnosa između institucionalne politike i sfere ekonomije odnosno u kojoj mjeri jedno drugo pretpostavlja.¹³ Jasno je da „su izvjesne pravne strukture [.....] očigledno nužna pretpostavka za ekspanziju ekonomske ponude, ali da nisu ništa više od toga. Obrnuto pomaže postojeća i ekspandirajuća ponuda etabliranju političkih struktura, ali njihovo stvaranje involvira jedan vlastiti čin.“¹⁴ Ralf Dahrendorf ukazuje na ponovo opasno kauzalno intenziviranje djelovanja obje sfere: „Ne postoji samo ekonomski imperijalizam koji se nada proširenju ponude, nego i politički imperijalizam koji sva ekonomska pitanja pokušava definisati kao pravna pitanja.“¹⁵ Na faktore usmjerena interdependencija je na pozadini esencijalna, dakle, jedan faktor nije iz drugog izvodiiv, tako da prava nije moguće kroz ponudu i obrnuto substituirati: „Tržišta zakazuju, kada se radi o promjeni zahtjeva, a vlade zakazuju kod povećanja ponude, [.....].“¹⁶ Kako je otprilike John Keyens već pokazao, jasno je da zahtjevi i ponude ne trebaju nužno interaktivno biti u konfliktu, jer oboje se čak dopuštaju i moguće je njihovo međusobno kombiniranje. Dahrendorfova liberalna projekcija građanskog društva ukazuje da socijalne napetosti između institucionalne politike i ekonomije nikada ne bi mogle biti ukinute i da su ponuda i zahtjevi u praksi obično artikulisani interesi različitih i često antagonistički suprotstavljenih partija.¹⁷

Ralf Dahrendorf u vlastitoj deskripciji modernog društva ne razdvaja samo institucionalnu politiku i ekonomiju, nego i zastupa ideju samoregulacije tržišta tako da individuum u ekonomskim procesima može donijeti odluke u institucionalnim okvirima

¹¹ Ibid. str. 29.

¹² Ibid. str. 31.

¹³ Ibid. str. 36.

¹⁴ Ibid. str. 36.

¹⁵ Ibid. str. 33.

¹⁶ Ibid. str. 33.

¹⁷ Dahrendorf, R. 1995: Über den Bürgerstatus. In: van Brink, B. und van Reijen, W. (Hrsg.) 1995: Bürgergesellschaft, Recht und Demokratie, Frankfurt a.M.: Suhrkamp., str. 32.

zbog toga jer postoji percepcija uzajamne ovisnosti obje sfere.¹⁸ Kako je došlo do, na ponudu orijentisane, promjene nije jednostavno objasniti. To je teret „države blagostanja“ koja je za „mnoge građane snažno opterećenje“, jer su „konstatovali da oni napokon sve ponovo primaju natrag od države, što su oni prethodno u formi poreza platili, naravno ali samo neto po odbitku administrativnih troškova državne birokratije.“¹⁹ Ova, skupa, čisto državna preraspodjela usporava motivaciju većine građana, prije svega konstruktivnu i kreativnu preduzimačku inicijativu. Na pozadini ovoga, kao glavni cilj bi trebao biti pružanje pomoći „individuumima, a prije svega kompanijama da ponovo stanu na vlastite noge i da ih ohrabri na njihovo ponovo pokretanje.“²⁰ Dok se rezultati jedne na ponudu orijentisane politike na Zapadu mogu promatrati kao pozitivni, postoji s druge strane značajna negativna konsekvencija ove politike da „zahtjevi padaju u vodu“, pri čemu je prema Ralf Dahrendorf konstataciji kao posljedica „nastanak jedne podklase“.²¹ Ovim je nagovješteno u čemu on vidi odlučujući problem: Prvenstveno ne radi se o klasnom problemu, o jednom „uobičajnom statusnom problemu“, nego o „jednom problemu zahtjeva i iz toga dedukovanom problemu statusa.“ Problem podklase dodiruje „temeljne vrijednosti - i s tim moralnu strukturu - našeg društva.“ Postojanje jedne takve subklase „otkriva spremnost, da se temeljne vrijednosti građanskog statusa - egalitarna participacijska prava za sve - za jednu kategoriju ljudi stave izvan snage“, znači dakle spremnost za slabljenje univerzalnog važenja ovih zahtjeva.²² On koristi liberalno tumačenje koje građanski status shvata kao rješenje za sve probleme i ni jedanput ne razmišlja o tome da se jedna demokratije ne može stabilizirati samo kroz ekonomski rast. Na ovo se još nadovezuju legitimacioni problemi liberalne demokratije koji se rezultiraju iz rastuće apatije građana u elitističko demokratskim sistemima, iz manje demokratskog internog ustava političkih partija i interesnih udruženja, asimetrične reprezentantnosti grupnih interesa, iz

¹⁸ Njegovu tezu potvrđuje jedna retrospektiva na identične razvojne linije posljednjih godina prošlog stoljeća. Konstatuje, u odnosu na 80-te godine prošlog stoljeća, jednu jasno izraženu na ponudu usmjerenu promjenu. On kao njene prominentne protagoniste u stvarnosti navodi Margaret Thatcher i Roland Regana.

¹⁹ Ibid. str. 30.

²⁰ Ibid. str. 31.

²¹ Ibid. str. 36. Ova podklasa koju Ralf Dahrendorf opisuje sastoji se od „ljudi - dugotrajno nezaposlenih, trajno siromašnih, od članova zapostavljenih etničkih grupa ili onih koji su sve to zajedno ili još onih koji su kroz socijalnu mrežu pali. Oni su izgubili jedan regulisani ili garantovani pristup tržištima. Posebno prema tržištu rada, prema političkoj zajednici i prema mreži društveno legitimnih socijalnih odnosa.“

²² Ibid. str. 38.

korporativističkog zatvaranja javne sfere.²³ Otuda je uvijek stvarana opasnost autoritarnog zastranjenja građanskih prava, ne samo kroz difuzni ekonomski razvoj, nego isto tako i kroz nedostatnu refleksiju i proceduralni konsenzus u javnom diskursu.²⁴ Zbog toga se postavlja pitanje koliko su građanski status i građanska prava pretpostavke za strukturni i funkcionalni oblik građanskog društva? Normativna temeljna ideja koncepcije o zahtjevima je već sadržana u pojmu građanskog statusa. Iako postoje latentne mogućnosti da pojam građanskog statusa bude zloupotrebljen od različitih političkih i socijalnih strujanja ili koncepata, koje ga prema vlastitim socijalnim i političkim matricama interpretiraju, ipak Ralf Dahrendorf ovaj pojam smatra nezamjenljivim.²⁵ Za razumjevanje pojma građanskog statusa on se oslanja na temeljne misli od T.H. Marshall - *Citizenship and Social Class* - i definiše građanski status „kao korpus prava i dužnosti - status - koji je povezan sa jednim potpunim članstvom u jednom društvu.“²⁶ Dakle, građanski status označava temeljnu jednakost statusa svih članova u liberalnom društvu. Ralf Dahrendorf nas usmjerava na polje ekonomske ekskluzije insistirajući na nužnim kontekstualnim uslovima koji ljudima pripadaju kada oni svoja temeljna ljudska i građanska prava mogu koristiti. Nije li građanski status jedno ekonomsko preferiranje ako on kontinuirano potpuno uskraćuje ekonomski marginalizirane grupe? Sa njegovim shvatanjem da građanski status nije moguće stvoriti „per definitionem sa nastranošću tržišta“, nego je on „jedan neekonomski pojam“. Ralf Dahrendorf istovremeno oblikuje njegovu vlastitu interpretaciju liberalizma. Prvo, upravo već istaknuto oslobađanje liberalizma „od kapitalističko - utilitarističkih konotacija“ koje su nastale od toga da je u „klasično - liberalnom modelu [.....] građanin pretežno pojmljen kao ekonomski građanin“, da je dakle „paradigma socijalnog [.....] tržište od autonomnih korporacija.“²⁷ Naprotiv, on apostrofira da je u građanskom statusu „pozicija individuumu definisana nezavisno od relativne vrijednosti njegovog

²³ Dubiel, H. 1994: *Ungewißheit und Politik*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp., str. 46.

²⁴ Tamo gdje autoritarni režimi kao baštinu iza sebe ostavljaju socijalna uvjerenja, stavove i očekivanja, koje evoluciju socijalnog kapitala, građanskodruštvenih vrijednosti i civilnodruštvenih formi organizacije sprečavaju na putu prema liberalnom društvu, ili gdje autoritarni vladar u svrhu vlastitog održanja moći potiče sistematsku političku ogorčenost nasuprot nacionalnim manjinama, su političke kulture koje su izražene kroz jednu kombinaciju civilnodruštvene apatije i pasiviteta, smanjeno uvažavanje formalnih pravila i višu akceptiranost političkih diskriminiranja manjina.

²⁵ O tome vidi: Kneer, G. 1997: *Zivilgesellschaft*. In: Kneer, G./Nassehi, A./Schroer, M. (Hg.) 1997: *Soziologische Gesellschaftsbegriffe*, München: Wilhelm Fink Verlag., str. 238.

²⁶ Marshall T. H. 1992: *Bürgerrechte und soziale Klassen; Zur Soziologie des Wohlfahrtsstaates*, Frankfurt a.M. u. New York: Campus., str. 38.

²⁷ Dahrendorf, R. 1995: *Über den Bürgerstatus*. In: van Brink, B. und van Reijen, W. (Hrsg.) 1995: *Bürgergesellschaft, Recht und Demokratie*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp., str. 32.

doprinosa ekonomskom procesu²⁸, da građanski status nije otuda vezan za ispunjenje pretpostavki niti u jednom njegovom segmentu. Vjerovatno bi bilo od pomoći ovome dodati još „da građanski status nikada nije potpun sve dok on nije građanski status u jednom planetarnom građanskom društvu.“²⁹ S tim ostaje građanski status fiksiran ne na jedno određeno, teritorijalno i nacionalno ograničeno društvo, nego je on povezan u interakcijski sklop sa normativnim idealnim stanjem planetarnog građanstva, planetarnog građanskog društva. Planetarno građansko društvo je, dakle, u jednom restriktivnom smislu univerzalno, jer u njemu imaju svi individuumi temeljne zahtjeve koji su pretpostavljeni kao mjere jednog socijalnog poretka, koji omogućavaju individualnu slobodu i socijalnu pravednost.³⁰ Ovako izgrađeno civilno društvo sa njegovim institucijama političkog, kulturnog i ekonomskog liberalnog poretka oblikuje strukturu koja treba biti ispunjena sa socijalnom pravednošću. Isto tako ideja socijalne pravednosti i nastojane oko njene realizacije doprinosi sa njene strane izgradnji i trajanju nosivog i proaktivnog civilnog društva. Na ovoj pozadini interpretira se ukupni socijalni razvoj građanskog društva. „Misao vodilja socijalnog razvoja posljednjih dvije stotine godina leži ipak u razvoju građanskih prava. Što je započeto kao už i nesigurniji pravni naslov postepeno se razvilo u jedan bogat i osiguran status, tačnije kao utjelovljenje životnih šansi u visoko razvijenim otvorenim društvima.“³¹ Ovaj razvoj nije imao kontinuirani, pacifistički i miran proces rasta, nego je on paradigmatičan „primjer za promjene kroz konflikt, kroz klasni konflikt.“³² Kod ovog klasnog konflikta se radilo o dva uzajamno dopunjujuća procesa: ili oko efektivnog proširenja građanskih prava na dosada obespravljene i marginalizirane socijalne grupe ili o njihovom dopunjavanju kroz nove osnove. Ralf Dahrendorf konstatira, u osloncu na teorijska shvatanja od T.H. Marshall, da su se socijalne nejednakosti i iz njih rezultirajući konflikti transformisali kroz revoluciju moderniteta i kroz promjene unutar modernog društva. Ovo se desilo „tako što je više ljudi sa obuhvatnijim pravima bilo inkorporirano u društvo kao njegovi članovi“³³ i temeljna ljudska jednakost je identifikovana sa statusom građanina. Iako „jedini pravno obavezujući status, koji još ostaje, je status građanina“, postoje još i dalje

²⁸ Ibid. str. 33.

²⁹ Ibid. str. 40.

³⁰ O tome detaljnije: Ibid. str. 284.

³¹ Dahrendorf, R. 1994: Der moderne soziale Konflikt, Essay zur Politik der Freiheit, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, str. 60.

³² Ibid. str. 60.

³³ Ibid. str. 61.

prekoračujuće barijere kao što su forme diskriminacije, nejednakosti, socijalne prepreke mobilnosti, „koje ograničavaju potpunu građansku participaciju ljudi sa socijalnim, ekonomskim i političkim instrumentima. Dakle, radi se o zahtjevima koji stavljaju građanina u jedan poseban status.“³⁴ Ralf Dahrendorf može na osnovu njegovog koncepta životnih šansi objasniti premještanje konfliktinih skupina i modifikacije konfliktnih predmetnosti kroz sociostrukturalne i kontekstualne matrice tako da on zbog toga uvijek može obuhvatiti nove konfliktne aktere sa promijenjenim konfliktnim predmetnostima: „[...] isto tako moderni konflikt ima mnogo zajedničkog sa zahtjevima [...] S jedne strane prošla vremena su ostavila, istina, ne više pravno sankcioniranu, ali ipak faktički djelatnu moć tradicionalnih vlastodržaca. S druge strane nastaju nove zahtjevne barijere koje, istina, nemaju pravno obavezan karakter, ali ipak postavljaju građanskim pravima teško prekoračive prepreke.“³⁵ Razvoj građanskog statusa i građanskih prava može se promatrati na jednom trostepenastom povijesnom modelu. Marshall razlikuje tri stepena ovog modela, naime stepen građanskih prava u užem smislu, stepen političkih prava i stepen socijalnih prava. Prvi stepen se odnosi na građanska prava u užem smislu koje Ralf Dahrendorf označava kao „ključ za moderni svijet“ i pripisuje ovom pojmu „elemente pravne države, jednakost pred zakonom i pouzdanu proceduru zakonodavstva. Okončanje hijerarhije znači istovremeno i početak osnovnih građanskih prava. Niko ne stoji iznad zakona, svi su njemu subordinirani.“³⁶ Zbog toga Ralf Dahrendorf kao prvu definiciju građanskog društva formuliše na sljedeći način „da su svi članovi društva građani, svi su građani pravu subordinirani i svi su pred zakonom jednaki.“³⁷ Tako su obuhvaćena temeljna prava kao omogućavanje šansi slobode u smislu univerzalizacije aspiracija. Pravni zakoni u kojima su definisana temeljna građanska prava mogu biti vrlo pristrasni i preferirati samo socijalne slojeve kojima daju prednost ako „nemaju svi građani mogućnost da svoje interese u zakonodavnom procesu artikulišu, tada vladavina prava dalekosežne diferencijacije zahtjeva ostavlja nepromijenjenim.“³⁸ Iz ovog razloga nastala je nužnost dopune građanskih prava kroz politička prava kojim pripada pravo biranja, sloboda mišljenja i

³⁴ Ibid. str. 62.

³⁵ Ibid. str. 62. Ralf Dahrendorf piše o životnim šansama u vezi sa Max Weberovim razmišljanjima o šansama, koje s jedne strane omogućavaju formalne pretpostavke ljudskog djelovanja i koje su nužne, „da bi slobodno, otvoreno društvo bilo objašnjeno“ i koje su s druge strane „ipak manje nego stvarni djelatni načini“. (Ibid. str. 39-43.)

³⁶ Ibid. str. 63.

³⁷ Ibid. str. 64.

³⁸ Ibid. str. 64.

koalicija i jedna paleta daljih prava. Sa političkim pravima je povezana druga etapa razvojnog procesa građanskih prava. Identično tržištu, politička javnost treba socijalnim grupama i manjinama osigurati jednaka participacijska i komunikacijska prava. Za Ralf Dahrendorfa se ovdje ne završava istorijski razvoj građanskih prava. Kroz logiku građanskog statusa i klasne borbe ispoljio se zahtjev da „članovi društva trebaju više od samih građanskih i političkih prava. Socijalna prava su pridružena tome tako da status potpunog građanina na kraju, kao bi to Marshall izrazio, inkludira univerzalno pravo na realan prihod koji ne bi bio mjereno u odnosu na tržišnu vrijednost.“³⁹ Treba konstatovati da je „progres građanskih prava od jurističke preko političke do socijalne sfere isto tako jedan proces klasnog stabiliziranja, ublažavanje klasne borbe.“⁴⁰ Konstituisanje građanskih prava je klasne razlike „ukinulo“ i kroz to inkorporiralo „kraj klasne borbe“. Jer, iako, nekadašnji klasni konflikti nisu intenzivni i kontinuirani ne znači da su konflikti oko vlasti, pozicija i resursa ekskludirani, jer se u osnovi radi o održanju ili modifikaciji statusa quo u ovim konfliktima: „Tema klasnog konflikta se zove životna šansa. Kada je dostignut vremenski momenat u kojem one nisu više šanse zahtjeva, nego samo još šanse ponude, socijalni konflikt dobijaju jednu novu finiju formu.“⁴¹ Ralf Dahrendorf još jednom apostrofira da u zapadnim industrijskim društvima ostaju samo još ekonomske nejednakosti „koje su subordinirane kontekstualnim uslovima tržišta, a ne socijalnim nejednakostima“,⁴² koje zahtijevaju političko djelovanje socijalnih aktera. Iz dosadašnjih izvođenja od zahtjeva prema građanskim pravima dopušteno je konstatovati da su „građanska, politička i socijalna prava [.....] nezamjenljiva pretpostavka slobodarskog ustava.“⁴³ Za njihovo stvaranje i sprovođenje su s jedne strane nužne političke institucije, pri čemu se esencija ovih institucija sastoji u tome da one omogućavaju jednu promjenu odnosa moći „bez prolivanja krvi“. ⁴⁴ Pored toga nužno je izgraditi određene institucije za realizaciju i sprovođenje ovih prava, ovdje su između ostalog „jedno nezavisno pravo sudovanja za garantiranje građanskih prava, političke partije i slobodni mediji, da bi političke alternative došle do izražaja, i ekonomske korporacije, koje na tržištu djeluju

³⁹ Ibid. str. 65.

⁴⁰ Ibid. str. 67.

⁴¹ Ibid. str. 52.

⁴² Ibid. str. 67.

⁴³ Dahrendorf, R. 1991: Betrachtungen über die Revolution in Europa, Stuttgart: DVA., str. 258. Građansko pravo su slobode koje su osnova jednog civilnog društva, koje funkcionira kao protivteža institucionalnoj državnoj sferi vlasti, politička prava kao izraz društvene (socijalne) kontrole vršenja moći i socijalna prava kao mogućnost osiguranja jednog materijalnog minimalnog standarda za ukupno stanovništvo i kao barijera jednim preko tržišnih procesa nastalim socijalnim nejednakostima. (Marshall, 1994, str. 26.)

kao medijator između (ekonomskog) građanina i bogatstva nacija.⁴⁵ Da bi se društvena forma za institucionalizaciju slobode argumentativno obrazložila, segmenti demokratije, oblik otvorenog društva u kome je sloboda usidrena, potrebne su društvene institucije, što za Ralf Dahrendorf sadržajno znači da (državno) građanska prava postanu stvarnost „u glavama i srcima i prije svega u navikama ljudi. Ona trebaju postati institucije u punom smislu riječi, odnosno norme koje će se izvršavati bez vanjskih sankcija, jer su one postale jedan sastavni segment socijalnog habitusa individue.“⁴⁶ Istina formalna (državno) građanska prava su samo jedan nužan, ali ne i dovoljan fundamentalni uslov za jedno „civilno društvo“.⁴⁷ Iz svega navedenog građansko društvo je jedno društvo u kojem je svim ljudima imanentan građanski status: „Jedno civilizirano društvo povezuje neprisilno komunitarna građanska prava sa pluralizmom rasa, religije i kulture. Ono ne koristi građanski status da bi druge ili drugačije ekskludiralo, nego razumije sebe samo kao jedan progresivni korak na putu prema planetarnom građanskom društvu.“⁴⁸ Već spomenuti socijalni zahtjevi kao „totalitet legitimnih aspiracija koje se kao građanska prava mogu označiti“⁴⁹ oblikuju komunitarni, javni prostor u kome svi građani odnosnog društva komunitarno djeluju. Kroz tako pojmljene zahtjeve ispunjava građansko društvo njegove centralne funkcije slobode: „Oni štite participacijska prava s jedne strane od intervenirajućih zahvata administrativno političke sfere i s druge strane od promjenljivosti tržišta.“⁵⁰ S tim da bi građani svoje legitimne aspiracije artikulirali i sveohvatno realizirali trebaju građansko društvo sa različitim organizacijama i asocijacijama. „Ovdje se radi o kreativnom haosu mnogih od zahvata (centralne) države

⁴⁴ Dahrendorf, R. 1991: *Betrachtungen über die Revolution in Europa*, Stuttgart: DVA., str. 261.

⁴⁵ Ibid. str. 259.

⁴⁶ Ibid. str. 257.

⁴⁷ Pored toga nužno je uspostaviti određene institucije za osiguranje ovih formalnih prava: jedno nezavisno sudstvo za garantovanje građanskih prava, političke partije i nezavisne informativne medije, socijalne pokrete, univerzitete, ekonomske korporacije itd. U ovom smislu je građanski status razumnijiv kao konstitutivno osiguranje slobode i tako dakle može biti shvaćeno kao izraz negativne slobode u formi zahtjeva, dok spomenuti dovoljni fundamentalni uslovi važe kao opcije ispoljenja mogućnosti slobode i prema tome i kao izraz pozitivne slobode (izbor mogućnosti). Ralf Dahrendorf razlikuje u pogledu na mogućnosti realizacije slobode nužne i dovoljne uslove slobode. Nužni uslovi označavaju jedno stanje u kome određene životne šanse moraju biti date; posljednje opisuje jedno shvatanje koje se može definirati kao ustrajni pokušaj za proširenje životnih šansi. Za dovoljne uslove slobode mogu se imenovati tri elementa promjena: nastajanje, razvoj i širenje životnih šansi. Usp. o tome: Taylor, 1979, str. 127.

⁴⁸ Dahrendorf, R. 1994: *Der moderne soziale Konflikt, Essay zur Politik der Freiheit*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, str. 58.

⁴⁹ Dahrendorf, R. 1991: *Betrachtungen über die Revolution in Europa*, Stuttgart: DVA., str. 262.

⁵⁰ Ibid. str. 263.

zaštićenih organizacija i institucija.“⁵¹ Civilno društvo zajedno sa demokratskom državom i tržišnom ekonomijom oblikuje jednu demokratsku strukturu na kojoj se na karakterističan način zasniva sloboda.

Da bi se o civilnom društvu moglo smisleno govoriti Ralf Dahrendorf smatra da trebaju biti ispunjeni još neki uslovi. On konstatuje sedam ključnih obilježja civilnog društva, naime:

- ✚ Kao prvo obilježje spominje se pluralitet organizacija i institucija. Za građansko društvo je karakteristično mnoštvo institucija i organizacija koje u svim životnim i socijalnim sferama trebaju svim građanima dati mogućnost individualne realizacije diferenciranih životnih šansi i interesa. Prema tome, ne može jedna državna crkva biti segment građanskog društva, „ali naprotiv njemu pripadaju od države nezavisne crkve“⁵² Isto tako i „država sa njenim monopolom nasilja kao takva ne pripada građanskom društvu.“⁵³
- ✚ Kao naredno obilježje Ralf Dahrendorf označava autonomiju organizacija i institucija. Pri tome je autonomija institucija i organizacija - crkve, porodice, korporacije itd. - pojmljena kao nezavisnost, najmanje ne direktna zavisnost od jedne instance političke moći ili države.⁵⁴ Pored toga su male i srednje korporacije, kao i fondacije, asocijacije i udruženja označeni kao akteri građanskog društva. Dok građansko društvo nastaje s jedne strane kroz takve autonomne i nezavisne institucije i organizacije, ono je s druge strane isto izvor autonomije takve društvene organizacije, pošto građansko društvo uvijek omogućava stvaranje kontekstualnih uslova pod kojima takva autonomna oblikovanja mogu uopšte nastati.⁵⁵

⁵¹ Dahrendorf, R. 1994: Der moderne soziale Konflikt, Essay zur Politik der Freiheit, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, str. 69.

⁵² Ibid. str. 69.

⁵³ Ibid. str. 77.

⁵⁴ Ibid. str. 69. Kao primjer Ralf Dahrendorf navodi lokalnu autonomiju: gdje je ona „ozbiljno shvaćena, gdje komunalna (samo)uprava može postati segment civilnog društva.“

⁵⁵ Dakle, radi se kod građanskog društva o životno dinamičnim izvorima (komunikativne) moći izvan države i često nasuprot državi. Ovo znači „stvaranje jednog propulzivnog umrežavanja autonomnih institucija i organizacija, koja nemaju jedan nego hiljadu centara, tako da ne može biti lako uništeno od vlada ili državnih partija prikrivenih monopolista. Građansko društvo se na izvjestan način samostalno održava.“ (Dahrendorf, R. 1991: Betrachtungen über die Revolution in Europa, Stuttgart: DVA., str. 97.)

- ✚ Građansko društvo pretpostavlja definisani standard civilnih i civiliziranih načina ponašanja. U Ralf Dahrendorfovoj citiranoj pasaži, koja potiče od Garton Ash, govori o ljudskom ponašanju koje je „uljudno, tolerantno i nenasilno“, ali prije svega „građansko i civilno.“⁵⁶ Ovaj aspekt građanskog statusa omogućuje da članovi građanskog društva međusobno njeguju jedan nenasilan, tolerantan i solidaran način komunikacije. Personalna strana građanskog statusa znači da građani koriste šanse i vode „jedan aktivan i ispunjen život participacije u političkim procesima, na tržištu rada i u društvu.“⁵⁷ U vezi s tim ne pita se više građanin „šta drugi, posebno država, za njega mogu učiniti, nego da li on čini nešto za sebe.“⁵⁸ Pored toga, korespondira zahtijev za oblikovanje civilne kulture poimanju demokratije kao takvog oblika vladavine koji na poseban način ostaje obavezan ideji ljudskog dostojanstva i iz toga rezultirajućim pravima čovjeka. Percepcija individualnih prava na slobodu kao i političkih i socijalnih participacijskih prava nužno vodi društvo skoro prema konceptu civilnog društva.
- ✚ Izvođenja o pluralitetu, autonomiji i civilitetu su jasno pokazala da građansko društvo bez navedenih karakteristika uopšte ne može postojati. Zato Ralf Dahrendorf navodi jedno četvrto obilježje građanskog društva. Radi se o pojmu legitimnosti institucija civilnog društva. Građansko društvo se može stabilizirati i trajnije uspostaviti tamo gdje su građanska i ljudska prava sprovedena i institucionalizirana. Zajedno sa garantovanjem slobode mišljenja, slobode medija i slobode okupljanja pojmljena je i pravno (državna) zaštita netaknute privatne sfere. Funkcionalna i strukturalna korelacija između građanskog društva i totalitarnog režima dokumentira relevantnost ovog pojma legitimnosti. „Jasno je kao dan da su građanska društva svim diktatorskim aspiracijama moći jedan trn

⁵⁶ Dahrendorf, R. 1994: Der moderne soziale Konflikt, Essay zur Politik der Freiheit, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, str. 70.

⁵⁷ Dahrendorf, R. 1991: Betrachtungen über die Revolution in Europa, Stuttgart: DVA., str. 101. Participacija u jednom aktivnom i ispunjenom životu ne stoji samo u vezi sa opcijama i izbornim mogućnostima, nego i na drugoj strani sa ligaturama, čije mjesto je građansko društvo. Građansko društvo je s druge strane uvijek vezano s korelacijama i tumačenjima; se radi o tome da je „vakum između državne organizacije i atomiziranog pojedinca potrebno ispuniti sa strukturama koje zajedničkom životu ljudi daju jedan smisao.“ (Ibid. str. 44.) Dakle, kod ligatura se radi o socijalnim, kulturnim ili etničkim pripadnostima definisanim socijalnim grupama, unutar kojih, iz pozicije pojedinca, ljudi nalaze njihovo socijalno priznanje ili drugačije formulisano u kojoj mjeri oni moraju biti segment jednog društva da bi u potpunosti realizovali individualne životne šanse. Uklanjanje ili ograničavanje socijalnih relacija vodi u pravilu prema jednom stanju anomije, dezorijentacije i nenormiranosti.

⁵⁸ Dahrendorf, R. 1994: Der moderne soziale Konflikt, Essay zur Politik der Freiheit, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, str. 70.

u oku“,⁵⁹ jer upravo institucije, asocijacije i organizacije civilnog društva pružaju autoritarnim režimima aktivan ili pasivan otpor u obliku civilne neposlušnosti.

✚ Građansko društvo je sigurno polje socijalnih uloga. U socijalnim ulogama sadržana očekivanja nisu samo refleksi obavezne norme za sve članove građanskog društva; one su i očekivanja pripadnosti socijalnim grupama kao interesnim grupama,⁶⁰ otuda da djelatni akteri pripadaju različitim socijalnim grupama, oni su usmjereni na mehanizme rješavanja konflikata. Strukturiranje socijalnih uloga u djelatna polja nastupa prema mjerilu iz pozicije vlasti proisteklih uslova. Kroz uvođenje pojma životnih šansi za označavanje predmetnosti disencije je dopunjen deficit o sadržajima konflikata u građanskom društvu. Radi se, dakle, unutar građanskog društva dešavajućih konflikata „o više životnih šansi ili o odbrani jednog njihovog dostignutog nivoa, tj. (iz pozicije vladajućeg) o pokušaju osiguranja u privilegije transformiranih opcija u okviru preovladjujućih kontekstualnih uslova, odnosno (iz pozicije ovladanih) o ovaploćenju novih opcija isto na teret troškova poznatih uslova, kada se lično ne radi o jednom novom kvalitetu uslova.“⁶¹

✚ Pojam građanskog (civilnog) društva sadrži i jedan utopijski potencijal. Asocijacijski odnosi građanskog društva su utemeljeni u diskurzivnim udruženjima, spontanim pokretima, dakle faktički realizovani. Osim toga, komunikativne strukture javnosti transcendiraju sadašnja stanja: Ispunjavanje građanskog statusa je vezano za određene pretpostavke. Građanski status nije potpuno realizovan dokle god on nije građanski status u jednom planetarnom građanskom društvu.⁶² S tim ostaje građanski status ili životne šanse proširen ne na jedno određeno, teritorijalno i nacionalno ograničeno društvo, nego je on povezan u interakcijsku vezu sa normativnim, utopijskim idealnim stanjem planetarnog građanstva, planetarnog građanskog društva. Planetarno građansko društvo je dakle u restriktivnom smislu univerzalno, jer u njemu imaju svi ljudi

⁵⁹ Ibid. str. 70.

⁶⁰ Dahrendorf, R. 1979: Lebenschancen. Anläufe zur sozialen und politischen Theorie, Frankfurt a.M.: Suhrkamp., str. 73.

⁶¹ Ibid. str. 91. Ralf Dahrendorfov model konfliktne analize vodi ka pretpostavci, „da od dva agregata pozicija vlasti, koji se u svakom udruženju mogu razlikovati, jedan - agregat vladajućih - karakteriziran kroz jedan interes na održanju socijalne strukture, koja im posreduje vlast; dok drugi - agregat vladanih - sa sobom donosi jedan interes na promjeni socijalnih uslova, koji sprečavaju njihovim nosiocima pristup vlasti.“ (Ibid. str. 85.)

osnovna prava (zahtjeve) koja su pretpostavljena kao za slobodu omogućavajuće mjere jednog socijalnog poretka: „Moralni zahtjev slobode, [.....], nije apsolutan nego je univerzalan. Ne postoji otuda istinska sloboda za bilo koga (nekoga) dokle ne postoji sloboda za sve.“⁶³

- ✚ Ovo predstavljanje je plauzibilno ako i kada mi pretpostavimo da Ralf Dahrendorf građansko (civilno) društvo shvata kao medijum u kome se „SLOBODA“ realizira. Građansko društvo treba prema Ralf Dahrendorf umjereno posredovati između individualnih interesa i opšteg blagostanja i oblikovati s tim jednu medijalnu instancu između individua ili/i grupa i institucija. Pored toga se kod razmatranja kompleksiteta karakteristika civilnog društva jasno potvrdilo da se građansko društvo (planeterno građansko društvo) ne može preko noći realizovati, jer je ono usmjereno na nevjerovatne pretpostavke, tako da njihova institucionalizacija zahtjeva jedan duži temporalni period.

Za koncepciju jednog demokratskog, građanskog društva ove dimenzije znače sljedeće: u liberalnoj tradiciji građanin je primarno definisan kroz njegova individualna prava. Tako konceptovan građanski status je pri tome opšti (univerzalni). Civilna, politička i socijalna prava oblikuju „zajedničko tlo na kojem svi članovi društva sigurno stoje.“⁶⁴ Ipak, za Ralf Dahrendorfa pitanje odnosa između liberalne države i građanskog (civilnog) društva ima posebno značenje. On konstatuje da je, u odnosu na prošlost, u nekadašnjim komunističkim državama Istočne Evrope, s ozbirom na imanentna nastojanja za autoritarnu i totalitarnu vlast, civilno društvo ili otvoreno društvo bilo zamjenjeno kroz jedno formalno državno organizovano „političko društvo“ i od komunističke partije sadržajno determinisanu ideologiju.⁶⁵ Posebno što su ovi sistemi bili karakterisani kroz rušilačko (destruktivno) ukidanje autonomnih formi civilnog društva i nasilnu subordinaciju ukupnih djelatnih procesa pod jedan monopol vlasti. Konsekvence za

⁶² Dahrendorf, R. 1994: Der moderne soziale Konflikt, Essay zur Politik der Freiheit, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, str. 284.

⁶³ Ibid. str. 284.

⁶⁴ Ibid. str. 243.

⁶⁵ Totalitarne režime u svakoj fazi njihovog razvoja prati jedna sklonost ka nasilnim konfliktima i iznenadnim promjenama. Socijalni konflikt je moguće potisnuti. Ovo suzbijanje latentnih konflikata može biti djelotvorno, kada budu stvoreni izvjesni sigurnosni ventili (masovni skupovi, diskusije, mehanizmi mobilizacije u komunističkim zemljama). Ali na kraju to neće poći za rukom jer suzbijanje civilnog društva potkopava vlastite ciljeve totalitarizma: totalitarne vlade se suočavaju u toj mjeri sa opasnostima da budu nasilno razbijene, te one se oslanjaju na potiskivanje i suzbijanje kao metodu za savlađivanje konflikata. (Dahrendorf, R. 1991: Betrachtungen über die Revolution in Europa, Stuttgart: DVA., str. 19.)

defektnu demokratiju su otuda bile mnogostruke. Ako je jedno civilno društvo slabo organizovano ne može ono štititi različite manjine od tiranije većine niti djelotvorno pružati društveni otpor protiv zahvata ekzekutive ili pojedinačnih aktera. Ono može u najboljem slučaju pružiti jedan neznatan doprinos za odbranu ili reduciranje demokratskih deficita. Što je civilno društvo slabije organizovano utoliko su snažniji kontekstualni uslovi za institucionalizaciju defektne demokratije. Dalje, Ralf Dahrendorf ne smatra ovo plauzibilnim, iz perspektive istočnoevropskih društava, u kojima je građansko društvo bilo mjesto pasivne rezistencije, zbog toga se može doći do zaključka da egzistira jedna nužna antinomija između građanskog društva i države. Odnos na relaciju građanskog društva prema demokratskoj vladi on drži za jedan „zavisan nesporazum, građanske inicijative smatra kao borbene trupe protiv demokratske vlade.“⁶⁶ Ali isto tako on to smatra pogrešnim jer građansko društvo u slučaju demokratije treba promatrati kao „jedan oslonac države“.⁶⁷ Štoviše on apostrofira nezavisnost građanskog društva prema liberalnoj državi: Država ostavlja velika područja socijalnog života sama „tako da se ovi ne moraju razvijati niti za niti protiv njenih institucija.“⁶⁸ Obrnuto znači: Građansko društvo nudi pojedinačnom individuumu životne šanse bez toga da demokratska država, pri tome, igra bilo kakvu funkciju. Pored toga, građansko društvo je jedna sfera u kojoj se jedan veći segment životnih formi može odvijati u autonomnim, otvorenim asocijacijama, odnosno jedna sfera koja državu utoliko zapravo treba i koja demokratsku državu u svakom slučaju indirektno i dodatno stabilizira, ukoliko ono nju rasterećuje socijalnih funkcija i nudi socijalnim grupama životne mogućnosti za koje one državu ne trebaju. Civilno društvo ovdje važi kao jedna bezmoćna, (pred)politička, tj. od političko administrativnog kompleksa odvojena sfera, kao javni (komunikativni) prostor. Liberalna država ima zadatak da garantira prava svakog pojedinačnog građanina. Pri tome, ostaje država u etičko moralnom smislu jedan neutralni instrument individualiziranih građana. Prema liberalnom shvatanju demokratsko oblikovanje volje isključivo funkciju da legitimira vršenje političke (institucionalne) moći. Za Ralf Dahrendorfa ove koncepcije građanskog društva, koje državu u mnogim životnim i funkcionalnim sferama čine neprikladnom, priskrbuju joj

⁶⁶ Dahrendorf, R. 1994: *Der moderne soziale Konflikt, Essay zur Politik der Freiheit*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, str. 71. U angažovanju spontano organizovanog građanskog društva protiv ovih totalitarnih i autokratskih režima do „nenasilnih revolucija“ u godini 1989/1990, Ralf Dahrendorf prepoznaje esencijalni momenat za renesansu pojma civilnog društva.

⁶⁷ Ibid. str. 71.

⁶⁸ Ibid. str. 71.

jedan demokratski oblik i samo tako njen ustav može postati „Ustavom slobode“. „Iskustvo da jedno demokratsko građanstvo doprinosi ne toliko iščeznuću države u korist jednog kao autonomno pretpostavljenog civilnog društva koje bi ostajalo potpuno izvan igre državnih institucija, nego prije stvara snažne suprotne moći nasuprot osamostaljenju državnih aparata koji su od mase (državljana) građana odvojeni i pomoću prisile, represije ili starateljstva vrše političku moć nad njima.“⁶⁹ Pored toga zahtjev za civilnodruštvene obaveze dobija na važnosti krajem 20. stoljeća s obzirom na spoznaju da država blagostanja nije doprinjela da „najsiriomašniji građani, nezaposleni i bezpomoćni postanu u značajnoj mjeri nezavisniji ili odgovorniji ili sposobniji da svoj vlastiti život oblikuju i da doprinesu zajedničkom radu građanstva.“ Očigledno, obećanje države blagostanja iz ranih godina nije ispunjeno, naime „obećanje da će voditi ljude iz njihove ne osobno opterećene malodobnosti u sigurnu slobodu socijalne demokratije.“⁷⁰ Problemi našeg socijalnog statusa kao i naše ukupne demokratske kulture nisu, prema tome, od države riješivi, nego je očigledno prijeko potrebno više aktivirati cijelo društvo kao autonomnu veličinu.⁷¹ Građansko društvo može u institucionalnim okvirima uređene liberalne demokratije biti „inaugurirao“ kao kontrolna instanca koja državu kontroliše preko političke razine donošenja kolektivno obavezujućih odluka na kriterijumima pravnog omogućavanja liberalnog (ekonomskog) društva i političkog društva. Pri tome, građansko društvo vrši funkciju agregacije i sprovođenja društvenih privatnih interesa nasuprot jednom državnom aparatu koji se specijalizirao na administrativnu primjenu političke moći za kolektivne ciljeve.⁷² Političko oblikovanje mnijenja i volje u javnosti i u političko parlamentarnom kompleksu je determinisano kroz konkurentnost i antinomiju strategijski djelatnih kolektivnih aktera oko održanja ili zadobijanja pozicija moći. Na ovaj način građani, u svojoj ulozi, kao učesnici u političkim procesima mogu kontrolisati da li su kolektivno obavezujuće odluke usvojene u interesu građanina kao pojedinca. Napokon, građansko društvo zajedno sa liberalnom demokratijom i tržišnom ekonomijom pruža građana potporu i ove tri veličine zajedno

⁶⁹ Behrens, D. 1996: Politik und soziale Praxis, Freiburg: Ca ira., str. 33.

⁷⁰ Detling, 1995, str. 194.

⁷¹ Ali jedno aktivno društvo - kako piše američki sociolog i predstavnik komunitarističkog pokreta, Amitai Etzioni - je ciljno usmjereno, resursno bogato i demokratsko.(Etzioni, A. 1995: Die Entdeckung des Gemeinwesens, Stuttgart: Schäffer-Poeschel Verlag.)

⁷² Habermas, J. 1995: Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates, Frankfurt a.M.: Suhrkamp., str. 326.

oblikuju postulate slobode.⁷³ Iz ove orijentacije na opšte dobro moguće je izvesti različite pojedinačne funkcije civilnog društva: Ono ima simboličnu funkciju, tako što se kroz njegove male asocijacije približava ljudima i tako perceptira njihove probleme i iskustva socijalnih nepravdnosti. Ono ima profetsku funkciju, tako što probleme agregira, artikulira i tako za njih stvara javnost. Ono ima problemsko rješavajuću funkciju, jer unutar javnog diskursa za tematizirane probleme mogu biti pronađena, najmanje moguća djelimična rješenja na ravni malih asocijacija daleko od države. Razumljivo, civilnom društvu ostaje i kontrolna funkcija za rješavanje problema koje ono dalje treba prenositi na institucionalni nivo države. Da civilno društvo, pri tome, klasičnom socioetičkom principu subsidijarnosti daje oblik, moglo bi se ovdje samo nagovjestiti. Ralf Dahrendorf uvodi i jedan evolucionni kriterijum u proces izoblikovanja građanskog društva. Tako, u interakcijskom sklopu pored pitanja o njegovom odnosu prema liberalnoj državi, postavlja se i pitanje o postanku građanskog društva. Za to Ralf Dahrendorf navodi tri primjera kod kojih procesualni interakcijski sklop društva korespondira realnom: u Engleskoj, USA i Švajcarskoj građansko društvo je postojalo prije nego što je nastala centralna država. Logično, stvaranje centralne države je bio istinski problem: „ova je morala, mukotrпно, svakome prkosom iznuditi izvjesna prava.“⁷⁴ U nekim zemljama je proces nastanka građanskog društva obrnuto tekao. Sada se radi o tome da država nastoji, hronološki nakon svega, institucionalizirati građansko društvo. Ovdje se mogu zamisliti dva oblika: prema jednom, prije svega u nekadašnjim realsocijalističkim zemljama i u Latinskoj Americi, legalna borba oko i zbog građanskog društva, koja je često bila „u suštini jedna borba protiv aspiracija prevlasti autoritarnih (i u novije vrijeme totalitarnih) država.“⁷⁵ Kod traganja za mogućnostima realizacije demokratije postoji rizik od neuspjeha: Postojanje latentne opasnosti od „Renesanse antisemitizma i jednog etničkog nacionalizma koje su manje povezane sa nacionalnom državom, a više sa etničkim homogenitetom i neprijateljstvom protiv svega drugačijeg“⁷⁶. Ali, prema drugom stavu, postepeni rast građanskog društva koje „ne nastaje preko noći i ne u jednom vremenskom razdoblju, u kojoj se demokratski ustavi

⁷³Dahrendorf, R. 1994: Der moderne soziale Konflikt, Essay zur Politik der Freiheit, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, str. 71.

⁷⁴ Ibid. str. 71.

⁷⁵ Ibid. str. 71.

⁷⁶ Dahrendorf, R. 1991: Betrachtungen über die Revolution in Europa, Stuttgart: DVA., str. 106.

projektuju ili posebno dopuštaju uspostaviti osnove tržišne ekonomije.⁷⁷ Iz ovoga Ralf Dahrendorf vidi da su u jednom tako shvaćenom i izgrađenom svijetu građanska prava ugrožena, jer „svijet u kome samo postoji atomizirani pojedinac i država je jedan svijet neslobode.“⁷⁸ Stabilizacija fundamentalnih pretpostavki slobode kao i traganje za više životnih šansi za više ljudi je jedan neosporen zahtjev za djelatne aktere jer socijalni preokret se često kroz to mjeri, odnosno, u kojoj mjeri strukturalni (kontekstualni) uslovi slobode otvaraju nove životne šanse za različite statusne grupe i nove pristupe resursima (moć, ugled, status, informacije). Dahrendorfov normativni model vlasti (moći), ne ekskludira to da je vladavina elite (vlast elite) spojiva sa jednakim pravom glasa. Dakle, kod formulacije i ispoljavanja političke volje i dalje faktično političke nejednakosti postoje. Zbog toga, institucionalni dogovor treba biti kontrolisan u pogledu toga da li doprinosi jednom rafiniranju interesa i preferenci i s tim izoblikovanju orijentacije blagostanja i državno građanskih kompetenci, da li omogućuje intenzivnije uvažavanje aktera od političkih odluka i da li dopušta usaglašavanje struktura odlučivanja sa kompleksnim problemskim strukturama. Naprijed opisani koncept, dakle, polazi od jedne namjerne diskrepance između vladajućih i vladanih. Elitistička vlast nije vlast kroz demos, nego, u svakom slučaju, vlast za demos. Za ovog sociološkog mislioca političke su elite jedna nužnost liberalne demokratije, koje reprezentiraju jednu aktivnu političku javnost i formulišu političke inicijative unutar tako pojmljene javnosti,⁷⁹ dok jedna pasivna javnost može samo na to reagirati i to ako političke odluke vladajućih prelaze legitimacijske granice, pri čemu otpor - „nemotivisanost, odvratanje, odbrana, protest“ - jedne iz „polumraka“ njene „normalne“ egzistencije poizašle pasivne javnosti može biti upotrebljen protiv odluka.⁸⁰ Aktivna javnost može biti posebno važna i kvalifikovana snaga u političkom subsistemu, ali i jedna elita kako u funkcionalnom, tako i u vrijednosnom smislu.

⁷⁷ Dahrendorf, R. 1994: *Der moderne soziale Konflikt, Essay zur Politik der Freiheit*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, str. 72.

⁷⁸ Ibid. str. 72.

⁷⁹ Dahrendorf, R. 1972: *Konflikt und Freiheit. Auf dem Weg zur Dienstklassengesellschaft*; München: Piper & Co. Verlag, str. 235. Teorija demokratije elita zahtjeva da bude empirijski fundirana. Njenim fundamentalnim elementima se pripisuju (ustavno garantovana) građanska prava, tajni i redovni izbori kao baza sredene promjene moći i partijske konkurencije. Njen princip leži u konkurenciji oko političke moći. Njeno osvajanje i zadržavanje važi kao esencija politike i podliježe u demokratijama gore navedenim institucionalnim uslovima i sakupljanju glasova. Građanin se pojavljuje ovdje samo kao konzument kroz političke partije i programe ponuđene od strane političkih lidera, a ne kao autonoman politički akter. Kvalitet politike ovisan je od kvaliteta (demokratske) elite. Dakle, koncept polazi od jednog željenog rascjepa između vladajućih i vladanih.

⁸⁰ Ibid. str. 236.

Politički proces uključuje jednu aktivnu političku javnost koja je daleko manja nego ukupnost građana. Reakcije pasivne javnosti, aklamirajuće publike, koji se kao publika i birači sporadično pojavljuju u političkom procesu, pokazuju da li su vladajući već prešli prag legitimnosti. Ralf Dahrendorf zastupa stanovište „da uloga političke javnosti koja hoće osnovni zakon i čije nedostajanje mnogi oplakuju, za politički proces jednog modernog slobodnog društva uopće nije nužna, štoviše nije svrsishodna“,⁸¹ jer se ona zasniva na fundamentalnoj demokratskoj iluziji koja se još orijentira na socijalni model strukture „klasne borbe“ sa njenim identificiranjem socijalnih nosioca i postojanjem njenih političkih nacrti, koji su u funkcionalno diferenciranom društvu već izgubili svoju staru snagu. Javnost se ne sastoji iz jednog mnoštva jednako motivisanih i na jednak način „participativno - orijentisanih“ individua. Princip građanstva relativizovan kao normativno jezgro demokratije i s tim legitimacijska osnova elita. Politička participacija je prije predznak političkih smetnji, tako da je neparticipativnost unutar izvjesnih granica ne samo podnošljiva, nego upravo i poželjna: „U političkom procesu većina građana participira, dakle, samo reaktivno, markirajući granice, ali koji na ovaj način sadržava ne samo njegov tržišni racionalitet nego i njegovu dinamiku. Prednosti novog poimanja pojma demokratije ne bi trebale da nas prepuste iskušenjima kulturnog pesimizma i da ne rezultira time da se javnost nekritički poima onakvom kakvom se ona nama predstavlja. Dakle, postoji samo jedna manja aktivna i jedna veća pasivna ili samo latentna javnost na osnovu koje se danas ustav slobode pojavljuje višestruko ugroženim.“⁸²

Zaključak

Dopušteno je jezgrovito zaključiti da demokratsko građansko društvo u osnovnoj formi liberalnog modela služi prepolitičkim, individualnim svrhama, a nikako kolektivnim. Važnija funkcija demokratskog građanskog društva bi se sastojala u zaštiti od zahvata političko administrativnog kompleksa u privatnu sferu i s tim bi bila garant sigurnosti jednog kako privatnog tako i društvenog prostora. Iz navedenih analiza pojmovima su označena tri različita, očigledno jedno pored drugog egzistirajuća socijalna subpodručja; sloboda je prema ovoj interpretaciji upravo omogućena i osigurana kroz susretljivo

⁸¹ Ibid. str. 228.

⁸² Ibid. str. 237., Naprotiv, participativne koncepcije (Jürgen Habermas, Michael Walzer, Axel Honneth, Mensur Kustura itd.) uključuju smanjenje ili čak negaciju (ukidanje) antinomijske i participativne pristupu (raspodjeli) političke moći.

slaganje individualnog građanskog društva, elitističke demokratije i privatne tržišne ekonomije. S druge strane, ovo bi se moglo tako tumačiti kao da su privatna tržišna ekonomija i demokratija osobno impregnirani od civilnodruštvenih principa.⁸³ Prema Ralf Dahrendorfu mala i srednja preduzeća su isto tako sastavni elementi građanskog društva kao što su to fondacije, udruženja i asocijacije.⁸⁴ Liberalni koncepti civilnog društva se pozivaju na paradigmu slobode koju je već Locke spominjao. Za razliku od antike, prema Ralf Dahrendorfu, građanski status je ovisan od ekonomskog statusa i sadržajno obuhvata civilne, političke i socijalne aspiracije. Socijalno značenje slobode se rezultira, u bitnom, iz toga da sa slobodom povezane institucije nisu svodive na jednake mehanizme moći socijalnog djelovanja u opštem i procese odlučivanja u asocijacijama u posebnom.⁸⁵ One, svaka za sebe, imaju vlastitu autonomnu socijalnu osnovu, odnose se na druge vrijednosne sfere i imaju sopstvene kriterijume racionaliteta. Zbog ovakvih evolutivnih tendencija treba najmanje legitimno biti pitanje da li i u kojoj mjeri do sada diskutovani pojam građanskog društva zaista može ispuniti emancipatorske aspiracije koje su sa njim povezane ili su mu atributivno pripisane?

⁸³ Kneer, G. 1997: Zivilgesellschaft. In: Kneer, G./Nassehi, A./Schroer, M. (Hg.) 1997: Soziologische Gesellschaftsbegriffe, München: Wilhelm Fink Verlag, str. 239.

⁸⁴ Građansko društvo je kod Ralf Dahrendorfa upućeno na osnove potrebe pojedinca. Individualističko je kod građanskog društva uvjerenje: „1) da se to svodi na pojedinca, na odbranu njegove netaknutosti, na razvoj njegovih mogućnosti, na njegove životne šanse, 2) grupe, organizacije i institucije nisu sebi samo svrha, nego sredstva u svrhu individualnog razvoja, 3) istovremeno je individua sa svojim motivima, interesima i potrebama pokretačka snaga društvenog razvoja.“ (Dahrendorf, R. 1979: Lebenschancen. Anläufe zur sozialen und politischen Theorie, Frankfurt a.M.: Suhrkamp., str. 135.)

Literatura:

1. Behrens, D. 1996: Politik und soziale Praxis, Freiburg: Ca ira.
2. Benhabib, S. 1999: Liberaler Dialog kontra Kritische Theorie diskursiver Legitimierung, in: Brink, B. van und Reijen, W. van 1995: Bürgergesellschaft, Recht und Demokratie, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
3. Brink, B. van und Reijen, W. van 1995: Bürgergesellschaft, Recht und Demokratie, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
4. Dahrendorf, R. 1972: Konflikt und Freiheit. Auf dem Weg zur Dienstklassengesellschaft; München: Piper & Co. Verlag.
5. Dahrendorf, R. 1979: Lebenschancen. Anläufe zur sozialen und politischen Theorie, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
6. Dahrendorf, R. 1991: Betrachtungen über die Revolution in Europa, Stuttgart: DVA.
7. Dahrendorf, R. 1994: Der moderne soziale Konflikt, Essay zur Politik der Freiheit, München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
8. Dahrendorf, R. 1995: Über den Bürgerstatus. In: van Brink, B. und van Reijen, W. (Hrsg.) 1995: Bürgergesellschaft, Recht und Demokratie, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
9. Dubiel, H. 1994: Ungewißheit und Politik, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
10. Etzioni, A. 1995: Die Entdeckung des Gemeinwesens, Stuttgart: Schäffer-Poeschel Verlag.
11. Habermas, J. 1995: Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
12. Habermas, J. 1995-a-: Theorie des kommunikativen Handelns, Band 1: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
13. Habermas, J. 1995-b-: Theorie des kommunikativen Handelns. Band 2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft, Frankfurt a.M.; Suhrkamp.
14. Kneer, G. 1997: Zivilgesellschaft. In: Kneer, G./Nassehi, A./Schroer, M. (Hg.) 1997: Soziologische Gesellschaftsbegriffe, München: Wilhelm Fink Verlag.

⁸⁵ Usp. o tome više: Brink, B. van und Reijen, W. van 1995: Bürgergesellschaft, Recht und Demokratie, Frankfurt a.M.: Suhrkamp., str. 14.

15. Marschall T. H. 1992: Bürgerrechte und soziale Klassen; Zur Soziologie des Wohlfahrtsstaates, Frankfurt a.M. u. New York: Campus.